

UOT 631.635.64:344.8.63:635:1/8

AZƏRBAYCANIN ÖRTÜLÜ SAHƏ QURĞULARINDA FARAŞ TƏRƏVƏZ MƏHSULLARININ İSTEHSAL VƏZİYYƏTİ

Ə.H.BABAYEV, Z.K.ƏLİYEV, Z.F.MANSUROV
AKTN Tərəvəzçilik Elmi Tədqiqat İnstitutu Publik Hüquqi Şəxs

Son illərdə Azərbaycanın örtülü torpaq sahələrində fərəş tərəvəz məhsullarının istehsalı üzrə davamlı şəkildə iqtisadi uğurlar qazanılır, ölkə büdcəsinə xaricdən çoxlu miqdarda valyuta gətirilir. Məqalədə cari ildə respublikanın istixana təsərrüfatlarının əkin sahələrinə və istehsal olunmuş tərəvəz məhsullarının miqdarına görə müqayisəli təhlili verilmiş, bu sahədə qabaqcıl bölgələrin və rayonların məlumatları şərh edilmişdir.

Açar sözlər: istixana tərəvəzçiliyi, fərəş tərəvəz, prioritet istixana bitkiləri, əkinlərin strukturasi, əsas tərəvəzçilik bölgələri.

Məlumdur ki, istixana tərəvəzçiliyinin əsas məqsədi ilin payız, qış və erkən yaz aylarında əhalini müxtəlif çeşiddə fərəş və bol tərəvəz məhsulları ilə təmin etməkdir. Bunun üçün respublikada müasir tipli istixana qurğularının tikintisinin artırılmasına, yerli iqlim şəraitinə uyğun yeni sortların, saf xətlərin və heterozis effektiv hibridlərin yaradılmasına, onların elmi əsaslarla toxumçuluğunun işlənilməsinə və yeni texnologiyaların tətbiqinə və sairə böyük ehtiyac vardır.

Sevindirici haldır ki, son illərdə respublikanın istixana tərəvəzçiliyi daha sürətlə inkişaf edir, örtülü sahə qurğularında müxtəlif növ fərəş tərəvəz məhsulları istehsal edilərək həm daxili bazarın tələbatını ödəyir, həm də büdcəyə rekord miqdarda xarici valyuta gətirilir. Təsadüfi deyildir ki, cari ilin may ayının sonuna qədər, xarici bazarlara istixana pomidorunun satışından ölkə büdcəsinə 108,2 mln. ABŞ dolları həcmində vəsait daxil olmuşdur. Nəzərə alsaq ki, ilin sonuna qədər hələ 7 ay vaxt vardır, onda gəlirlərin dəfələrlə artacağı şübhəsizdir.

Cari ilin rəsmi statistikasına görə, hazırda Azərbaycanda istixana qurğularının ümumi əkin sahəsi 3227 hektar, qeyri-rəsmi statistikaya görə isə bu rəqəm 7600 ha-dan çoxdur (cədvəl 1).

Cari ilin rəsmi statistikasına əsasən, ən çox istixana qurğuları Şəmkir, Abşeron, Bakı şəhəri, Balakən, Xəzər, Göyçay və Salyan rayonlarında (2800 ha) qeydə alınmış və orada 355499,6 ton fərəş tərəvəz istehsal olunmuşdur.

Cədvəl 1

Örtülü sahə qurğularında müxtəlif tərəvəz məhsulları istehsalının statistikasi (2018-ci ilə olan məlumat)

Sıra sayı	Şəhər və rayonlar	Əkin sahəsi, ha	Yığılmış məhsul, ton
1	2	3	4
1	Şəmkir rayonu	950,0	133723,2
2	Abşeron rayonu	438,0	71651,6
3	Bakı şəhəri	366,0	49197,3
4	Balakən rayonu	349,0	7709,0
5	Xəzər rayonu	283,0	44402,1
6	Göyçay rayonu	279,0	29540,6

7	Salyan rayonu	135,0	19275,8
8	Sabunçu rayonu	80,0	4536,1
9	Samux rayonu	58,0	4654,3
10	Tovuz rayonu	44,0	4496,0
11	Ağdaş rayonu	40,0	2560,3
12	Sabirabad rayonu	25,0	2725,6
13	Bərdə rayonu	16,0	270,0
14	Xaçmaz rayonu	16,0	1275,0
15	Masallı rayonu	14,0	2069,0
16	Göygöl rayonu	14,0	604,1
17	Şirvan şəhəri	13,0	721,4
18	Yevlax şəhəri	10,0	959,0
19	Şabran rayonu	8,0	270,0
20	Kürdəmir rayonu	8,0	710,3
21	Ağsu rayonu	7,0	783,0
22	Hacıqabul rayonu	6,0	472,0
23	İmişli rayonu	6,0	290,0
24	Ucar rayonu	6,0	175,0
25	Şəki rayonu	6,0	675,0
26	Goranboy	10,0	877,0
27	Kəngərli	6,0	237,0
28	Ağcabədi rayonu	4,0	244,7
29	Lənkəran rayonu	3,0	104,2
30	Siyəzən rayonu	3,0	79,7
31	Biləsuvar rayonu	3,0	198,3
32	Fizuli rayonu	2,0	330,0
33	Tərtər rayonu	2,0	138,3
34	Şərur rayonu	2,0	166,1
35	Neftçala rayonu	2,0	89,8
36	İsmayilli rayonu	2,0	90,5
37	Zərdab rayonu	2,0	83,6
38	Lerik rayonu	2,0	43,6
39	Qəbələ rayonu	2,0	40,0
40	Cəlilabad rayonu	1,0	109,5
41	Astara rayonu	1,0	85,0
42	Naxçıvan şəhəri	1,0	75,5
43	Babək rayonu	1,0	71,8
44	Ordubad rayonu	1,0	60,5
		3227,0 ha;	386870,8 ton

Bu rayonlar içərisində ən yüksək istehsal Şəmkir (133723,2 t), Abşeron (71651,6 t) rayonlarında və Bakı şəhərində (49197,3 t) qeydə alınmışdır. Fərəş tərəvəz istehsalına görə bu 7 rayonu 1-ci qrupa aid edilmişdir.

İkinci qrupa istixanalarının əkin sahəsi 80 hektardan 10 hektara qədər olan 12 rayon aid edilmişdir (cədvəl 1). Bu rayonlar aşağıdakılardır: Sabunçu,

Samux, Tovuz, Ağdaş, Sabirabad, Xaçmaz, Bərdə, Masallı, Göygöl, Şirvan, Yevlax və Goranboy. Bu rayonlarda ümumiyyətlə 25747,8 ton fəraş tərəvəz istehsal edilərək bazarda satılmışdır. Samux, Sabunçu və Tovuz rayonları uyğun olaraq 4554,3, 4536,1 və 4696,0 ton miqdarında məhsul istehsal edərək, qrupun digər rayonlarından üstün olmuşlar. İkinci qrupun qalan 9 rayonlarında isə məhsul istehsalının həcmi 2725,6 tondan (Sabirabad) 270 tona (Bərdə) qədər dəyişmişdir.

Üçüncü qrupa istixana əkinlərinin sahəsi 8 hektardan 1 hektara qədər olan 25 rayon daxil edilmişdir ki, onların ümumi əkin sahəsi 87 hektar olmuşdur. Cari ildə bu əkin sahəsindən cəmi 5457,3 ton fəraş tərəvəz məhsulları tədarük edilmişdir. Nisbətən daha yüksək məhsul istehsalına görə Kürdəmir (710,0 t), Ağsu (783,0 t), Şəki (675 t), Hacıqabul (472 t), və Ağcabədi (244,7 t) rayonları digər 20 rayondan üstün olmuşdur. Ən aşağı ümumi məhsul yığımı Qəbələ (2 ha-dan 40 t) və Lerik (2 ha 43,5 t) rayonlarında qeydə alınmışdır.

Hazırda örtülü sahə qurğularında becərilən tərəvəz bitkilərinin 70,3%-ni pomidor, 21,6%-ni xiyar və 8,1%-ni isə bostan və göyərti məhsulları təşkil edir. Son rəsmi statistikaya görə ölkə üzrə örtülü torpaq sahələrində pomidorun əkin sahəsi 2267 ha, xiyarınkı 696,0 ha, digər tərəvəz bitkiləri altında olan sahə isə 264,0 ha təşkil edir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

İstixana qurğularında pomidorun əkin sahəsinə və məhsul istehsalına görə fərqlənmiş rayonlar (2018-ci ilin statistikasına əsasən)

Sıra sayı	Şəhərlər və rayonların adları	Əkin sahəsi və yığılmış məhsul	
		hektar	ton
1	2	3	4
1	Şəmkir rayonu	822,0	106111,3
2	Abşeron rayonu	393,0	71683,2
3	Göyçay rayonu	249,0	29491,7
4	Xəzər rayonu	240	32383,5
5	Salyan rayonu	125,0	13863,0
6	Balakən rayonu	106,0	1266,0
7	Sabirabad rayonu	71,0	4198,8
8	Sabunçu rayonu	63,0	3370,5
9	Samux rayonu	46,0	3939,4
10	Ağdaş rayonu	22,0	1712,9
11	Hacıqabul rayonu	14,0	877,0
12	Xaçmaz rayonu	13,0	939,0
13	Masallı rayonu	13,0	1054,9
14	Bərdə rayonu	13,0	187,8
15	Şabran rayonu	10,0	405,1
16	Ağsu rayonu	6,0	727,4
17	Goranboy rayonu	6,0	1131,2
18	Tərtər rayonu	6,0	727,0
19	Binəqədi rayonu	5,0	471,0
20	Hacıqabul rayonu	5,0	396,4
21	İmişli rayonu	5,0	313,5
22	Kəngərli rayonu	5,0	96,0
23	Göygöl rayonu	4,0	99,0
24	Kürdəmir rayonu	3,0	519,8
25	Xızı rayonu	3,0	162,5

26	Qazax rayonu	2,0	283,2
27	Ağstafa rayonu	2,0	207,7
28	Qax rayonu	2,0	200,0
29	Sumqayıt şəhəri	2,0	130,5
30	Lənkəran şəhəri	2,0	98,0
31	Ağcabədi rayonu	2,0	88,7
32	Biləsuvar rayonu	2,0	189,8
33	Şərur rayonu	1,0	63,5
34	Neftçala rayonu	1,0	61,0
35	Naxçıvan şəhəri	1,0	32,0
36	Siyəzən rayonu	1,0	22,0
37	Ordubad rayonu	1,0	14,9
Respublika üzrə cəmi:		2267,0	351797,1 ton

Son statistik məlumatlara görə pomidorun ən çox istixana sahələri Şəmkir (822,0 ha), Abşeron (393,0 ha), Göyçay (249,0 ha), Xəzər (240 ha), Salyan (125 ha) və Balakən (106 ha) rayonlarındadır. Bu 6 rayonda örtülü sahədən istehsal olunmuş pomidor məhsulunun miqdarı, 85783,1 ton olmuşdur.

İstixana şəraitində pomidorun əkin sahəsinə və məhsul istehsalına görə yuxarıda qeyd edilmiş rayonları birinci qrup kimi qiymətləndirmək olar.

İkinci qrupa istixana qurğularının əkin sahəsi 10,0-71,0 hektar, məhsul istehsalı isə 187,8-4198,8 ton olan 9 rayon aid edilmişdir.

Bunlar Sabirabad, Sabunçu, Samux, Ağdaş, Hacıqabul, Xaçmaz, Masallı, Bərdə və Şabran rayonlarıdır. İstehsal olunmuş məhsulun miqdarına görə Sabirabad (4198,8 ton), Samux (3939,4 ton), Sabunçu (3370,5 ton), Masallı (1054,9 ton), Xaçmaz (939,0 ton) rayonları digərlərindən xüsusi ilə fərqlənmişlər. Qalan 3 rayonda (Hacıqabul, Şabran, Bərdə) pomidor istehsalının həcmi uyğun olaraq 877,0-405,1 və 187,8 ton arasında dəyişmişdir. Qalan 27 rayonda pomidor istixanalarının sahəsi 6,0 hektardan 1 hektara qədər qeydə alınmışdır. Bunlardan Ağsu, Goranboy, Tərtər, Binəqədi, Hacıqabul, İmişli və Kəngərli rayonlarının hər birində olan 5-6 hektar istixana sahəsindən 1131,2 tondan (Goranboy) – 96,0 tona (Kəngərli) qədər pomidor yığılmışdır. Bu 7 rayonda istixanalardan cəmi 3862,1 ton pomidor məhsulu yığılaraq daxili və xarici bazarlara daşınmışdır. Respublikanın 15-dən çox digər rayonlarında isə pomidor istixanalarının sahəsi 1-4 ha olmuşdur (cədvəl 2). Bunlar əsasən Göygöl (4,0 ha), Kürdəmir (3,0 ha), Xızı (3,0 ha), Qazax (2,0 ha), Ağstafa (2,0 ha), Qax, Sumqayıt, Lənkəran, Ağcabədi, Binəqədi (hər birində 2,0 ha) rayonları və Şərur, Neftçala, Naxçıvan, Siyəzən və Ordubad rayonlarıdır ki, onların da hər birində 1 ha pomidor istixanası mövcud olmuşdur. Ümumiyyətlə götürüldükdə bu 15 rayonda olan 29,0 hektar pomidor istixanalarından birlikdə 2172,6 ton məhsul yığılmışdır.

Respublikanın örtülü sahə qurğularında becərilən ikinci əsas bitki xiyardır. Cari ilin rəsmi statistikasına görə ölkənin 48 şəhər və rayonlarında istixanalarda xiyar bitkisi becərilir. Lakin qeyri rəsmi məlumatlara görə belə rayonların sayı 55-ə qədərdir.

Aşağıda 3 sayılı cədvəldə istixanalarda xiyar əkinlərinin sahəsinə və yığılmış məhsulun miqdarına görə fərqlənmiş rayonun göstəriciləri verilmişdir.

Son məlumata görə hazırda respublikada 696 ha xiyar istixanası vardır ki, oradanda 40995,2 ton məhsul yığılmışdır (cədvəl 3).

Cədvəl 3

İstixana qurğularında xiyarın əkin sahəsinə və istehsalına görə fərqlənmiş şəhər və rayonlar (2018-ci ilin statistikasına əsasən)

Sıra sayı	Şəhərlər və rayonların adları	Əkin sahəsi, hektar	Yığılmış məhsul, ton	Məhsuldarlıq, ton/ha
1	2	3	4	5
1	Balakən rayonu	366,0	6405,0	17,5
2	Şəmkir rayonu	202,0	17701,8	87,6
3	Bakı şəhəri	46,0	3985,0	86,6
4	Xəzər rayonu	35,0	3142,0	89,8
5	Göyçay rayonu	29,0	2084,9	71,9
6	Ağdaş rayonu	13,0	947,4	72,9
7	Samux rayonu	10,0	512,6	51,3
8	Abşeron rayonu	8,0	2203,0	275,4
9	Sabunçu rayonu	8,0	621,0	77,6
10	Salyan rayonu	3,0	5852,9	1951,0
11	Kürdəmir rayonu	3,0	327,1	109,0
12	Göygöl rayonu	3,0	107,5	35,8
13	Binəqədi rayonu	2,0	197,0	98,5
14	Fizuli rayonu	2,0	187,0	93,5
15	Ağsu rayonu	2,0	129,5	64,8
16	Bərdə rayonu	2,0	37,3	18,7
Respublika üzrə:		696,0	40995,2	58,9

Cədvəl 3-ün məlumatlarından aydın olur ki, xiyarın ən çox əkin sahəsi və məhsul istehsalı Balakən (366,0 ha və 6405 ton), Şəmkir (202,0 ha və 17701,8

ton və 17701,8 ton), Bakı şəhəri (46,0 ha və 3985,0 ton), Xəzər 35,0 ha və 3142,0 ton), Göyçay (29,0 ha və 2084,9 ton), Ağdaş (13,0 ha və 947,4 ton) və Samux (10,0 ha və 512,6 ton) rayonlarında qeydə alınmışdır. Qalan 9 rayonda xiyar əkinlərinin sahəsi 8,0 hektardan 2,0 hektara qədər, istehsal olunmuş məhsulun miqdarı isə 2203,0 tondan (Abşeron rayonu) 37,3 tona (Bərdə rayonu) qədər dəyişmişdir.

Son statistikaya əsasən 8 müxtəlif rayonlarda xiyarın əkin sahəsi 1 ha, istehsalın səviyyəsi isə 15,0-27,5 ton həddində olmuşdur. Yalnız İmişli, Şərur, Yevlax və Biləsuvar rayonlarında xiyarın məhsuldarlığı uyğun olaraq hər hektardan 80,73,50 və 44 ton olmuşdur.

Respublika üzrə xiyar istixanalarının orta məhsuldarlığının 58,9 t/ha olduğunu nəzərə alsaq, bu göstəriciyə görə ən yüksək fərq (1892,1 t/ha və ya 33,1 dəfə çox) Salyan, Abşeron (216,5 t/ha və ya 4,7 dəfə çox), Kürdəmir (50,1 t/ha və ya 1,9 dəfə çox) və Binəqədi (39,6 t/ha və ya 1,7 dəfə çox) rayonlarında olmuşdur. Ən az məhsuldarlıq (35,8 t/ha) isə Bərdə və Göygöl rayonlarında əldə edilmişdir ki, bu da xiyarın respublika üzrə olan məhsuldarlıq ilə müqayisədə uyğun olaraq 3,20-1,64 dəfə azdır.

Beləliklə, yuxarıdakıları ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, rütubətli və quru subtropik iqlim qurşaqlarına malik yaxşı infrastrukturlu bölgələrdə müasir tələblərə uyğun pomidor, xiyar və bibər istixanalarının tikintisinin genişləndirilməsinin respublika üçün böyük sosial və iqtisadi əhəmiyyəti vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına, tədarükünə, satışına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi Proqramı". Bakı, 2016-ci il, 6 dekabr. 2. "Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı Proqramı". Bakı, 2008, 8 dekabr. 3. "Tarla bitkilərinin əkin sahəsi, məhsul yığımı və məhsuldarlığı" Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı. Bakı, 2019, səh. 154-164. 4. Babayev Ə.H., Əliyeva Z.K. Örtülü sahə qurğularında tərəvəz istehsalının elmi əsasları. "Asim MMC-2010". Bakı, 2013, 45 səh. 5. Babayev Ə.H., Əliyeva Z.K. Pərdə örtüklü yaz istixanaları üçün insuxət əsaslı yeni xiyar hibridlərinin təsərrüfat əlamətləri kompleksinə görə qiymətləndirilməsi. ETTI-nin elmi əsərləri, XIV cild, Bakı 2011., səh.113-116. 6. Babayev Ə.H., Əliyeva Z.K. Pərdə örtüklü itixana qurğularında pomidor, badımcın, bibər və xiyar bitkiləri. Tərəvəzçinin illik fəaliyyət təqvimini. Bakı, 2016, səh. 14-20. 7. Babayev Ə.H., Eyvazov Ə.Q., Əliyeva Z.K. İstixana üçün pomidor nümunələrinin yaradılması, becərilməsi və toxumçuluğu. Bakı, 2019, 185 səh.

Современное состояние производств ранних овощных культур в сооружениях закрытого грунта Азербайджана

А.Г. Бабаев, З.К. Алиева, З.Ф. Мансуров

В последние годы в условиях закрытого грунта Азербайджана в производстве ранних овощей достигнуты устойчивые экономические успехи, которые в бюджет государства из-за рубежа приносят большие доходы.

В статье обсуждена нынешняя структура посевных площадей тепличного хозяйства и количество производимой овощной продукции, а также отмечаются передовые районы и зоны республики, занимающиеся производством овощей в условиях защищенного грунта.

Ключевые слова: тепличное овощеводство, ранние овощи, приоритетные тепличные растения, структура посадок, основные овощеводческие регионы.

Situation of early vegetable production in covered area facilities of Azerbaijan

A.H.Babayev, Z.K.Aliyeva., Z.F.Mansurov

In recent years, economic successes in the production of early vegetables in covered area facilities of Azerbaijan are constantly gained, and a large amount of foreign currency is brought to the national budget. In the article, a comparative analysis of the greenhouse farms of the republic in the current year in terms of cultivation areas and the amount of produced vegetables has been presented, the data of the leading regions and districts in this field has been commented.

Keywords: greenhouse vegetable cultivation, early vegetables, priority greenhouse plants, structure of planting fields, main vegetable regions.